

نقش مسجد در دگرگونی‌های فرهنگی

مهدی قلی‌زاده (کارشناس علوم اجتماعی)

کلیسا، کنیسه، آتشکده، دیر، صومعه و خانقاه، واژه‌هایی هستند که در بررسی تاریخ ادیان و فرق همواره به چشم می‌آیند. دلیل اهمیت و ماندگاری این مراکز در تاریخ، تأثیرگذاری و نقش انکارنشده‌ی آنها در حرکتهای اجتماعی و فرهنگی است. اگر نگاهی به کتابهای تاریخی بیندازیم، می‌بینیم که گردهمایی‌های مذهبی و دینی، یکی از شاخص‌ترین مؤلفه‌های مشترک میان همه ادیان و فرقه‌هاست؛ حتی بتپرست‌ها هم مکانی داشته‌اند که در آن جمع می‌شده‌اند و عبادت می‌کرده‌اند.

مهم‌ترین ثمره این اجتماع‌ها، هم‌اندیشی و ایجاد انس و الفت میان مؤمنان به یک دین برای انجام فعالیت‌های اجتماعی است؛ چراکه هر جنبش اجتماعی و هر جریان‌سازی فرهنگی، زمانی می‌تواند در سطح جامعه موفق شود که میان افراد آن انسجام و همدلی وجود داشته باشد. علاوه بر این، این گردهمایی‌ها می‌تواند نوعی قدرتنمایی و صف‌آرایی در برابر دشمنان به شمار بیاید.

یکی از مهم‌ترین مراکز دینی که آثار آن در عرصه اجتماعی و فرهنگی بیش از سایر ادیان به چشم می‌خورد، مسجد است. دین اسلام نیز مانند همه ادیان، پیروان خود را به اجتماع در مکانی مخصوص دعوت می‌کند تا میان قلوب آنان ایجاد الفت نموده، آنها را برای جنبش‌های فرهنگی و اجتماعی آماده سازد. این مکان در اسلام، مسجد نام دارد. آیات و روایات مختلفی که مؤمنان در آن به ساختن مساجد و رسیدگی به امور آن توصیه شده‌اند، یکی از نمونه‌های این تشویق‌ها و ترغیب‌هاست. دلیل این امر را می‌توان نسبت مستقیم میان آبادی مراکز دینی و نیرومندی جنبش‌های اجتماعی و فرهنگی عنوان کرد. به عنوان نمونه‌ای بارز، می‌توان فرهنگ سکولار را پس از کناره‌گیری کلیسا از جامعه مسیحیت مد نظر قرار داد. به بیانی واضح‌تر می‌توان گفت که تعطیلی یک مرکز مذهبی باعث شد تا دین از صحنه زندگی اجتماعی کناره گیرد.

در دنیای اسلام نیز می‌توان ردپای این اثرگذاری را از ناحیه مراکز دینی در بسیاری از جنبش‌های اجتماعی بزرگ یافت که در پرتو مساجد الهی به وقوع پیوسته‌اند.

به طور مثال پس از هجرت پیامبر اکرم (ص) از مکه به مدینه، ایشان در اولین اقدام، به انتخاب مکان و احداث مسجد در شهر مدینه به عنوان مقر حکومت و تبلیغ دین اهتمام

ورزیدند. ایشان در تمامی دوران عمر بابرکت خود، حل و فصل مشکلات مختلف فردی و اجتماعی مردم را در مسجد انجام می‌دادند. علاوه بر این، چشم‌انداز فرهنگ جامعه اسلامی در سرتاسر جامعه آن روز، با اعزام نیروهایی که در همین مسجد و تحت اشراف پیامبر اکرم تربیت می‌شدند، ترسیم می‌شد.

همچنین یکی از درخشان‌ترین دوران‌های مسجد در تاریخ اسلامی، دوران حکومت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در مسجد کوفه است که نمادی از نیرومندی مسجد به عنوان یک مرکز مذهبی در مبارزه با فسادهای فرهنگی، اجتماعی و برقراری عدالت می‌باشد.

یکی از نکات قابل تأمل در مطالعه منابع قرآنی و روایی مربوط به مساجد، توجه خاص خداوند متعال به ساخت مساجد و آبادانی آنهاست. ساخت مساجد به عنوان مرکز نشر معارف دینی و شکل‌گیری حرکتهای اجتماعی، از بنیادی‌ترین پیشنهادهای اسلام برای ترمیم فرهنگ جامعه و تربیت دینی یک اجتماع است.

فعالیت های فرهنگی روح‌دار

خداوند در آیه ۳۱ سوره اعراف با خطاب به انسان‌ها می‌فرماید که هنگام رفتن به مساجد، زینت خود را بگیرید: «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» مفسران درباره این آیه،

معتقدند که خداوند انسان‌ها را به پیراسته کردن نفس از حجاب‌های معنوی دستور می‌دهد.

این دستور خداوند متعال نشان‌دهنده اهتمام دین اسلام به وجود روح مذهبی در جنبش‌های اجتماعی است. به طور کلی در تعالیم مذهبی اسلام، مهذب بودن روح فرد یا جریان تأثیرگذار برای تربیت و شکل‌گیری جریان یا فرد تأثیرپذیر، مورد توجه شایانی قرار گرفته است. دیگر نمود این مسئله را می‌توان در تأکید بر تقدم خودسازی معلمان اخلاق بر تربیت شاگرد در مسائل مربوط به اخلاق و عرفان پی گرفت. شایسته است که متولیان امور فرهنگی شاخصه‌های بایسته یک تأثیرگذار دینی را مطالعه و این شاخصه‌ها را در خود تقویت کنند.

همچنین در آیات قرآن، خداوند به وضوح صفات کسانی را که سازندگان مساجد هستند بیان می‌کند و می‌فرماید: «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ ءَاتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ» از این آیه دانسته می‌شود که خداترسی، ایمان به خدا و روز قیامت، اقامه نماز و پرداخت زکات، از مؤلفه‌های مهم شخصیتی سازندگان مساجد است.

این تأکید خدای سبحان بر حفظ روح مذهبی و توجه به باطن افراد و جریانات، بدین خاطر است که برخی اوقات احتمال می‌رود افراد و جریان‌های منحرف که از قدرت مسجد در اثرگذاری فرهنگی در اجتماع مطلع‌اند، با رخنه در میان مؤمنان از مسجد به عنوان وسیله‌ای برای ایجاد و ترویج افکار انحرافی و نادرست خود استفاده کنند. چنان‌که در زمان پیامبر عده‌ای از اهل مدینه برای محو آثار پیامبر در جامعه و مبارزه با مؤمنان، دست به تأسیس مسجدی در کنار مسجد قبا زدند تا به واسطه آن و با کمک ابی‌عامر راهب که از محارب‌ان بوده است، بتوانند پیامبر اکرم را از مدینه بیرون کنند. خداوند نیز در آیات ۱۰۷ تا ۱۱۱ سوره توبه، مسجدی را که منافقان برای اهداف شوم خود بنا کرده بودند، مسجد ضرار نامید و آن را در مقایسه با مسجد قبا که اساس آن بر تقوا و پیراسته بودن از زینتها و حجابهای معنوی بود، فاقد هرگونه ارزشی دانست. آیات و روایات مربوط به این داستان که حکایت از آتش زدن این مسجد به دستور پیامبر خدا دارند، بیانگر این مطلب‌اند که مسلمان نه تنها نباید در حمایت جنبش‌های فرهنگی و اجتماعی منحرف قد علم کند، بلکه باید تمام قد در جهت مبارزه با آن بکوشد.

همان‌طور که ذکر شد، مساجد به عنوان مرکز شکل‌گیری و سرچشمه فعالیت‌های فرهنگی - اجتماعی، از دو ساحت مورد توجه قرآن کریم قرار گرفته است. ساحت اول، توجه ویژه به ساخت و تلاش در جهت آبادانی مساجد است و ساحت دوم، توجه به روح معنوی و مذهبی مساجد با مراقبت بر ابعاد باطنی آن.

البته هر چند موضوعیت مکان‌هایی همچون مسجد به ایجاد تجمعات و به راه انداختن حرکتهای گروهی است، در عین حال نباید از اهمیت و توانایی مسجد در تقویت بُعد فردی افراد مسلمان نیز غافل شد. مسجد به عنوان مرکز عبادی مسلمانان، محل رویارویی انسان با حقیقت نفس شیطانی خود است. نمود این جنبه کارایی مسجد را می‌توان در اعمال عبادی‌ای چون اعتکاف به نظاره نشست که فرد با عزلت‌گزینی از اجتماع و با خلوت با خدای خویش، درصدد ارتقای سطح فکری و اخلاقی خود است. همین اعمال از آن جهت که ضامن سلامت روحانی تکتک افراد جامعه است، باعث جریان‌سازی فرهنگی در سطح وسیعی از اجتماع خواهد شد.

با توجه به مباحث مطرح شده، می‌توان تأثیر مستقیم و غیرمستقیم مسجد را در هدایت و مدیریت جریان‌های فرهنگی دریافت. مسلمان مسجدی اگر شاخصه‌های مناسب یک دین‌مدار دغدغه‌مند را نسبت به باطن حرکات دینی در خود تقویت کند،

می‌تواند با تأثیرگذاری در سطح وسیعی از جامعه، منشأ
دگرگونی‌های بزرگ فرهنگی باشد.